

DİVAN ŞİİRİNDE ÇİNGENELER

GYPSIES IN DIVAN POETRY

FATIMA AYDIN¹

Geliş Tarihi: 26 Nisan 2022
(Received)

Kabul Tarihi: 8 Haziran 2022
(Accepted)

ÖZ: Osmanlı tarihini anlatan eserlerde buçuk millet olarak bahsedilen çingeneler, Divan şiirinde Çingâne, Çingân ve Kıbtî kelimeleriyle anılmışlardır. Kökenleri tam bilinmeyen bu topluluğun Hindistan'dan geldiği tahmin edilmektedir. Bilinmeyen bir zamanda Hindistan'dan yola çıkan bu topluluklar neredeyse dünyanın her yerine yayılmıştır. Osmanlı kayıtlarında göçebe ve yerleşik Çingene topluluklarına rastlanmaktadır. Yaşayış ve dinlerinde özgür bırakılan Osmanlı çingenelerinin bir kısmı yerleşik hayata geçmiş, bir kısmı ise göçebe hayatına devam etmiştir. Müslüman çingeneler orduya katılmıştır. Bunlar arasında başarı gösterenlere toprak verilmiş, vergiden muaf tutulmuşlardır. Divan şiirinde çingeneler, birçok farklı açıdan ele alınmışlardır. İlk olarak Çingene sözü hırsızlık, cimrilik ve fakirlik gibi olumsuz yönleriyle bir aşağılama sözü olarak ele alınmıştır. İkincisi ise dans, müzik, falcılık, demircilik, elekçilik, ayı/maymun eğitmenliği, akrobatlık gibi eğlence dünyasıyla ilgilidir. Çingene sancağı (Liva-yı Çingâne), çadırdırda yaşamaları, çeribaşı ile yönetilmeleri, güzelleri ve esmerlikleri de Divan şiirinde anılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Çingeneler, Divan Şiiri, Klasik Türk Edebiyatı, Şiir, Liva-yı Çingâne

ABSTRACT: Gypsies, who were mentioned as a half nation in the stories of Ottoman history, were mentioned with the words Çingâne, Çingân, and Kıbtî in Divan poetry. It is estimated that this community, whose origins are not fully known, came from India. These communities, which set out from India at an unknown time, spread almost all over the world. Nomadic and settled Gypsy communities are found in Ottoman records. Some of the Ottoman gypsies, who were freed in their life and religion, settled down and some continued their nomadic life. Muslim gypsies joined the army. Those who succeeded among them were given land and are exempt from tax. In Divan poetry, gypsies are handled from two perspectives. The first of these is that it is a word of humiliation with negative aspects such as theft, stinginess, and poverty. The second is related to the entertainment world such as dance, music, fortune-telling, blacksmithing, sifting, bear/monkey trainer, and acrobating. The Livâ-yı Çingâne, their living in tents, their being ruled by a cheribasi, their beauty and their brownness are also mentioned in Divan poetry.

Key Words: Gypsies, Divan Poetry, Classical Turkish Literature, Poetry, Liva-yı Çingâne

¹ Dr Öğretim Görevlisi, Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi Meslek Yüksek Okulu, e-mail: fatdin@osmaniye.edu.tr ORCID: 0000 0002 6245 4492

GİRİŞ

Divan şiirinde Çingâne, Çingân ve Kıptî olarak anılan Çingene toplumunun Çingene (Çingâne/ Çingân) adının tam olarak manası bilinmemektedir. İsmet Zeki Eyüboğlu'na göre Çingene kelimesi çengiyan (Çeng çalan) kelimesinden gelmektedir (Eyüboğlu, 1998:146). Ali Rafet Özkan'a göre ise bu kelime çengi-gan veya çengi-gane (çengilik) kelimesinden gelmektedir. Özkan bu kelimenin oyun, eğlence ve dans karşılığında kullanıldığını belirtir (Özkan, 2000:8). Şemseddin Sami ünlü sözlüğünde bu kelimeyi '*Kadîmen Hint'ten tart olunarak birtakım Türkistan ve Rusya tarikiyle ve birtakım da Mısır'dan bahren Avrupa'ya intikal ile her tarafa yayılmış olan göçebe bir kavmin bizce müstamel olan ismidir, Kıptî*' diye vermektedir (Sami, 2015:218).

Göçebe bir yaşam tarzını benimseyen Çingenelere dünyanın her yerinde rastlanır. Alpman, bu durumu dibi delik bir buğday çuvalına benzeterek geçtikleri her yere dökülerek Çingenelerin yaşamlarına devam ettiklerini belirtir (Alpman, 1993:96). Yazılı kaynakları bulunmayan Çingenelerin kökenleri konusunda tam olarak bir bilgi yoktur. Çingeneler üzerine çalışmalar yapan Angus Fraser, bu halkın kökeninin ancak dillerini araştırmak yoluyla ortaya konulabileceğini savunur (Fraser, 1997:112). Çingenelerin kökenleri konusunda araştırmacıların dilsel veriler yoluyla uzlaştıkları ortak nokta onların Hindistan kökenli olduklarıdır. Bu görüşü destekleyen bir diğer unsur ise Çingenelerin kast altı etnik yapılarının devam etmesidir (Kolukırık, 2004:19).

Çingenelerin Hindistan'dan neden ve nasıl ayrıldıkları kesin olarak bilinmemektedir. Fakat farklı Arap hükümdarları tarafından en az üç kez Akdeniz kıyılarına sürüldükleri kaydedilmiştir. 900 ile 1454 yılları arasında Konstantinopolis'e ilk geldiklerinde sapkın bir mezheple ilişkilendirilmişlerdir. 1458 yılına ait vergi defterlerinde Filibe'de yaşayan Hristiyan Çingenelerden bahsedilmektedir. 1496 yılına Avrupa'da Çingenelerin özellikle Türkler için casusluk yapmakla suçlandıkları görülmektedir. Böylece önce ülkeden sürülmekle başlayan Avrupa'nın bu yaklaşımı 1550 yılında ilk soykırım sayılan Çingene avına zemin hazırlamıştır. Batı Avrupa'nın birçok ülkesinde bu yıllarda Çingeneler aleyhine çok sayıda kanun çıkarılmıştır (Kiracı, 2020:16-17).

İsmail Altınöz, *Osmanlı Toplumunda Çingeneler* adlı eserinde aynı yüzyılda Osmanlı topraklarında yaşayan Çingenelerin Avrupalı akrabaları gibi baskıya maruz kalmadıklarını kaydeder. Altınöz, bu eserde Çingenelerin Osmanlı toplumunda demircilik, bakırcılık, nalbantlık, kalaycılık, sepetçilik, altın arayıcılığı, elekçilik, şifacılık, seyislik, falcılık, ayı oynatıcılığı, akrobatlık, müzisyenlik, çengilik (dansçılık), bohçacılık, gemi yapımıcılığı, oymacılık, kahinlik ve dilencilik gibi meslekleri icra ettiklerini de kaydeder (Altınöz, 2013:268-269).

Osmanlı toplumunda Çingenerler, yerleşik ise mütemekkin, göçebe ise çerçge-nişin, gezende, geşt ü gūzar gibi adlarla kaydedilmiştir (Dingeç, 2019:591). Müslüman ve meslek sahibi yerleşik Çingenerler hem devletten hem de toplumdan kabul görmüştür. Hatta bunlardan bazıları askere alınmış, toprak verilmiş ve vergiden muaf tutularak ödüllendirilmiştir (Dingeç, age:20). Konar-göçer olanları daha çok kalaycılık, dilencilik ve falcılık gibi meslekleri icra etmişlerdir. Mütemekkin olanları özellikle demircilik, elekçilik ve sepet örme gibi işlerle geçimlerini sağlamışlardır. İstanbul ve Rumeli topraklarındaki Çingenerlerin yasal işlemlerini düzenlemek adına Livâ-yi Çingâne (Çingene Sancağı) kurulmuştur. Bugünkü Kırklareli, Çorlu, İpsala, Keşan, Eski Zağra, Malkara, Hayrabolu, Yanbolu, Gümölcine, Prevadi, Dimetoka ve Ferecek dolaylarını kapsayan sancağın beyliğine Çingene olmayan biri atanırdı (Eğnim, 2013:148).

Evliya Çelebi, Seyahatname adlı eserinde Çingenerlere de yer verir. Çingenerlerin kökenleri hakkında tevatür mahiyetinde çeşitli hikâyeler aktarır. Bunlardan birine göre, Nemrut Hazreti İbrahim'i mancınıkla ateşe atmak istediğinde ilk birkaç denemesinde başarılı olamaz. Şeytan ona bunun nedeninin melekler olduğunu fısıldar. Melekleri kaçırmak için iki kişinin toplum içinde ilişkiye girmesi teklif edilir. Bunu kimse kabul etmez. Para karşılığında Çin ve Gane adlı iki kardeş enstest bir ilişkiye girmiş ve lanetlenmiştir. Bu söylenceye göre bu enstest ilişki sonucunda Çingenerler dünyaya gelmiştir. Çingene ismi de buradan türemiştir. Bu söylence günümüze kadar korunmuştur (Kolukırık, 2005, s. 65).

Gümölcine'de yaşayan Çingenerleri şarkıcı, çalgıcı, kalpazan, hırsız gibi daha çok olumsuz yönleriyle anlatır. Çingenerler arasında ilişkilere de dikkat çeken Evliya Çelebi, onları basit sebeplerden dahi kavga eden kişiler olarak tasvir eder:

“Beş mahallesi Yahudi ve on mahallesi kefere-i Rûm ve tekye-i Pehlivânân kurbunda bir mahalle-i Müselmânân ve Topkapusu dâhilinde yine bir ehl-i imân var ve beş mahalle kavm-i Kıbtîyân-ı lecûcân var. Şeb u rûz gavga ve feryâdlarından geçilmez. Bu mahallatlardan ma'ada yine varoş-ı azimde cümle (...) aded mahalle-i müslimîndir.” (Evliya Çelebi, 2006:112).

Çingenerlerle Yahudiler arasında geçimsizlik olduğunu belirten Evliya Çelebi, bu konuda çeşitli rivayetleri aktarır. Aynı işlerle meşgul olduklarından aralarında rekabet olduğunu da vurgular. Özellikle Yahudilerin Çingenerlerden daha iyi taklit yaptıklarını belirtir.

‘... bir kol çingâneden ve bir kol yahûdîden dutup haşmâne bir faşıl yahûdîler ve bir faşıl çinganelerin gariğ ü ‘acıb temâşâlar olur ammâ bu yahûdîlerin çinganelere galebe taklîdleri var görüp istimâ‘ eden temâşâcıların ‘aklı gülmeden zâ’ il olur (Evliya Çelebi, age:349).

Evliya Çelebi Çingenerin meslekleri konusunda da bilgi vermiştir. Bunlar ayı oynatıcılığı: ‘*Vasılcıyân ya ’nî ayıcıyân*’ (Eğnim, age:156), ‘*Yazıoğlu ve Sürioğlu ve Hayvānoğlu nām çingāneler ayıların çatal zencirler ile keşān-ber-keşān çekerek*’ (Evliya Çelebi, age:280), ‘*evvelā çingāneler ayı oynatmağile meşhurdur*’ (age:349)

at cambazlığı : ‘*Bunlar ankā at cānbāzlarıdır. Her birinin istabllarında kırkar ve ellişer küheylān atları vardır. Ekseriyyā bu tâ’ife Çingānelerdir ammā her diyârdan âdemler de vardır*’ (Eğnim, age:156),

egserci (çivi yapanlar): ‘*egserci çingāneler*’ (Evliyâ Çelebi, age:336)

Sazende (müzisyen) ve rakkas (Dansçı): ‘*sāzende ve rakḳāş dilberleri balatşāh mahallesi veled-i zinā çingāneleridir ebū’l-keḷām bir alay*’ (Evliyâ Çelebi, age:348)

Saki, bozacı: ‘*ekseriyyā boza erbābı tatar ve çingānelerdür*’ (Evliya Çelebi, age:349), ‘*beşinci baba nāzlı kolu nefer çingāne ve şehir oğlanları şakīleridir baba nāzlı keşībān*’ (Evliyâ Çelebi, age:348)

1. DİVAN ŞİİRİNDE ÇİNGENELER

Divan şiirinde Çingene kelimesi iki mefhumla birlikte karşımıza çıkar. Bunlardan ilki eğlencedir. Dans, müzik, cambazlık, hokkabazlık veya ayı/maymun oynatma gibi eğlenceler anlatılırken Çingenerlere yer verilmiştir. Diğerleri ise fakirlik, hırsızlık, kavgacılık ve çirkinlik (karalık) gibi olumsuz mefhumlardır. Özellikle hiciv beyitlerinde bu kelime bir aşağılama sözcüğü gibi de kullanılmıştır. Şemseddin Sami, *Kamus-i Türkî*’de Çingene kelimesini tanımlarken ‘*alelumūm arsızlık ve hayasızlıkla meşhur*’ olarak tarif etmiştir (Sami, age: 219). Bu açıdan baktığımızda bu kelimenin bir ırkı tanımlamaktan ziyade bir davranış modelini tanımladığını görürüz.

Kimi zaman çingene kelimesi yerine Kıbtî kelimesi de kullanılmıştır:

*Ḳıbtıyān mültezimi görse bu şûretle anı
Çergeñüz ḳanda diyü eyler idi istinbâ*

Bolulu Hanif (Yiğit, 2015:366)

(Çingene mültezimi bu suratla onu görse, derme çatma çadırınız nerede diye haber sorardı)

Kendisinin de bir Çingene olduğu düşünülen Bolulu Hanif, Divanı’nda farklı Çingene toplulukları olduğu konusunda ipuçları verir. Arap ve Rumeli Çingeneri olduğu bilgisine ulaşırız.

*Arabuñ çingenesi olduğına şüphem yok
Şûret u sîreti zîrâ ki budur hep anuñ*

Bolulu Hanif (Yiğit, age:358)
(Arap'ın çingenesi olduğuna şüphem yok. Zira onun görünüşü, ahlakı tamamen öyledir.)

*Rûm ili çingenesidür bu da bî-şekk ü gümân
Harekât u revîşi anlara beñzer zîrâ*

Bolulu Hanif (Yiğit, age:366)
(Şek ve şüphesiz ki bu da Rumeli'nin çingenesidir. Zira tavır ve davranışları onlara benzer.)

Divanlara baktığımızda şairlerin sürekli olumsuz sıfatlarla andıkları rakiplerini Çingeneye benzettiklerini görürüz. Şairler rakibi bir Çingeneye benzeterek onu aşağılamaktadır. Fakat bu beyitler, aynı zamanda Çingene meslekleri hakkında önemli bir ipucu verir. Bu şairler yaşadıkları devirde Çingenerin elekler yapıp pazarda sattıklarını gözlemlemiş olmalıdır.

*Ağyâruñi gördüm ki tutar defler ü sandum
Bir çingenedür satar ele almış elekler*

Me'âlî (Ambros, 1982: 409)

(Rakibi defler tutarken görünce eline elekler alıp satan bir Çingene sandım).

*Çingâne midür aslı rakibiñ nedir âyâ
Gördüm anı sük içre bugün geçdi elekle*

Leylâ Hanım (Arslan, 2003:295)

(Bugün rakibi pazarda elinde elekle geçerken gördüm yoksa onun aslı (nesebi, ırkı) Çingene midir?)

*Var iken dâmeni çârûba ne hâcet ammâ
Değişürdüm anı çingâne eger virse elek*

Cinânî (Okuyucu, 1994:98)

(Elbisenin eteği varken süpürgeye ne gerek var, ancak Çingene eski elbiseye elek verecek olsa değiştirirdim).

Çingene sözü bir hareket olarak, bahsedilen kişiyi aşağılamak için Divan şairlerince rakiplerine kullanmışlardır. Bu hakaret sözlerinde dikkatimizi çeken Çingene kelimesinin bir ırkı tanımlamaktan ziyade olumsuz davranışlarla ilişkilendirilmesidir. Sükûnî şair Nâbî'yi rezil ve aşağılık olduğu için Çingene olarak tanımlar:

Merhabâ ey Nâbî-i çingâne-i âbişt-gulâm

Ey rezâletle be-nâm u vey mezellet-ihtişâm

Sükûnî (Çapan, 2005:283)

(Merhaba ey saklı köle, Çingene Nâbî! Ey rezillikle namlı ve aşağılık olmakla ihtişamlı!)

Hanyalı Nuri ise Hicvinde eleştirdiği kişiyi kavgacı olmakla Çingene'ye benzetir:

Çingânesin desem saña vardır mahalli kim

Kaysı-fürûş aks-i tabatını be-hey bırak

Hanyalı Nuri Osman (Aydın, 2009:948)

(Behey kaysı satan (meyve satan), öfke tabiatını bırak, bu halinle sana çingene desem yeridir).

Nebzî de bazı olumsuz davranışların muhtelif milletlere/ Çingene'lere özgü olduğunu bu nedenle de bu davranışlarıyla o kişiye Çingene denilmesinde bir yanlışlık olmayacağını belirtir.

Aña bu hâl ile dirsem yaraşur çingâne

Milel-i muhtelifi hiç mümâsil olmaz

Nebzî (Okumuş, 2007:257)

(Ona bu halde Çingene desem yerindedir. Muhtelif milletlerin (yetmiş iki milletten) hiç birine benzemez.)

On altıncı yüzyıl şairlerinden Gazâlî yaşlılık yıllarında İstanbul'a yerleşmeye karar verir. Beşiktaş'ta havuzlu bir hamam yaptırmak istediğinden Sadrazam İbrahim Paşa'dan yardım talebiyle *Cernâme* adını verdiği 31 beyitlik bir manzum arzuhâl yazar. Bu şiirinde kendisi ilim ehli olarak keman çalan bir Çingeneden daha üstün olduğunu belirtmiştir:

Himmet eyleyüb Âsaf-ı devrân

'Arz-ı hâl ide Şeh Süleymân'e

Alvire bir ev bahâcığını

Zahmet olmaya sâir erkâne

Aldı yetmiş bin akçe hâne-bahâ

Bir kemeñçe çalıcı çingâne

Ben ki ilm ehliyem revâ bu midur

Müstahak olmayam bu ihsâne (Erkul, 2009:759)

(Zamanın Asaf'ı (büyük veziri) himmet ederek Süleyman Şah'a arz-ı hal ederek bir ev pahası alsın. Böylesi büyüklere zahmet olmaz. Bir kemeñçe çalan

Çingeneye bir ev değerinde yetmiş bin akçe ihsan edildi. Ben ilim ehliyken bu ihsana layık olmamam reva mıdır?)

Çingenelikle bağdaştırılan bir diğer olumsuz davranış, cimriliktir. Fennî bu durumu Divan'ında şöyle kaleme alır:

Bütün ebnâ-yı âdem tab'ı diğer eylemiş peydâ

Ulû'l-ihsânı gitmiş cihânın çingâneler kalmış

Yozgatlı Fennî (Ergin, 1996:94)

(Bütün insanların yapısı diğer tabiatla ortaya çıkmış (değişmiş), İhsan edenler gitmiş, çingeneler kalmış.)

Fennî bu tür insanların cimri oldukları gibi en ufak yardımda da hemen minnet yükünü karşısındakine yüklediklerini belirtir:

Der- 'akab hazırlanır tahmil-bâr-ı minnete

Her ne ikrâm eylese çingâne makbulüm değil

Yozgatlı Fennî (Ergin, age:96)

(Çingene ne ikram etse hemen ardından minnet yükünü yüklemeye hazırlanır. Bu nedenle ne ikram ederse etsin benim için makbul değil).

Çingene kelimesi bazen de sadece aşağılık olanı tarif etmek için kullanılır. Behiştî, Çingene kelimesini aşağılamak amacıyla meleğin zıttı anlamında kullanmıştır:

Ey basiretsiz kerübîlerle çingân bir midür

Çanda hem-pervâz ola şeh-bâz-ı evcile gurâb

Behiştî (Aydemir, 2000:196)

(Ey basiretsiz, meleklerle Çingene eşit midir? Evcil doğanla karga nasıl uçuş arkadaşı olur?)

Yine Sa'îd için Çingene ve şarkıcı olmak aşağılık ve temiz olmayan bir hâldir. Ülkenin onlarla dolmasıyla temiz insanlara yer kalmamıştır:

Sa'îdâ kalmamış 'ismet için güncâyîşe imkân

Olup güyende vü çingâne memlû Rûm-ı merzbûm

Said Giray (Karaköse, 2001:98).

(Ey Sa'îd temizlikle sığmaya imkân kalmamış, Anadolu (Rum Ülkesi) Çingene ve şarkıcı dolmuş.)

Bolulu Hanif, hakaret ettiği kişinin katibini de çingeneye benzetmiştir:

Bir uyuz kâtib-i bed-lehcesi var ol çodoşuñ

Aramış bulmuş anı kendi gibi çingâne

Bolulu Hanif (Yiğit, age:360)

(O kodoşun berbat lehçeli uyuz bir kâtibi var. Kendisi gibi bir çingene olan onu, arayıp bulmuş.)

Divan şiirinde aşağılama sözü olarak Çingenelerin yanında farklı milletlerin de adı geçmektedir. Gürcü, Ermeni, Kürt, Laz ve Türk sözleri de olumsuz anlamda kullanılmıştır:

Vezir-i mülk-i İslam olmağa lâyük müdür andan

Donuz çobanı Gürcü, Ermenisi, Türki Lâz ü Çingânı

Nefi (Saffet Sıdkı, 1943:125).

(İslam Devletinin veziri olmaya domuz çobanı Gürcü, Ermeni, Türkü, Lazı ve Çingenesi layık mıdır?)

Pîrehende pîre pervâne-i fânûsa döner

Meges-i rû-siyehüñ sâzı ile raiş eyler

Bü'l- 'aceb sûr ki Çingâne çalar Kürd oynar

Lebib (Kadıoğlu, 2005:214).

(Gömlekte pîre ışık etrafında dönen pervane gibi döner. Kara yüzlü sineğin sazı ile rüşvet verir. Ne tuhaf bir pazardır ki Çingene çalar Kürt oynar).

Kimine dendi Yahūdî kimine hem Ermeni

Kimine Kıptî denildi kimi Dürzi dâl ile

Kabûlî (Erdoğan, 2008:256)

(Kimine Yahudi, Kimine Ermeni, Kimine Kıpti kimine ise dal ile Dürzi denildi).

Ermen ü Rûm u Yehûdîye bakar âh iderüm

Belki çingâneye de reşk iderüm her ahşâm

Yenişehirli Avnî (Erkal, 2005:25)

(Ermeni, Rum ve Yahudi'ye bakıp ah ederim. Belki her akşam Çingeneyi de kıskanırım).

Çingene imgesinin esmer bir fiziki yapıyla bağlantılı olduğunu görüyoruz. Nefî de *Siham-ı Kaza* adlı eserinde eleştirdiği kişi sarışın olduğundan sarı çingene olsa çingene derdim diyor:

Benzemez hîç birine yetmiş iki milletden

Çingene derdüm eger olsa sarı Çingâne

Nef'î (Saffet Sıdkı, age:121).
(Yetmiş iki milletten hiçbirine benzemez. Eğer sarışın Çingene olsa ona Çingene derdim).

Ana benzerdi mutlak safravi tab olsa çingâne
Nef'î (Saffet Sıdkı, age:116)
(Eğer Çingene sarışın (safra rengi) olsaydı ona benzerdi).

Çingenelerin esmer olduğu düşüncesine Konyalı Şem'î Divanı'nda da rastladık:

Biñ yıl ağartsañ kara yüzü
Kendiler dirler aha Çingâne
Konyalı Şem'î (Sarı, 2013:36).
(Kara yüzünü bin yıl ağartsan, yine onu görenler, 'İşte Çingene!' derler).

Divan Şiirinde Çingenelerle özdeşleştirilen bir başka unsur hırsızlıktır. On sekizinci yüzyılda Tırsî Çingenelerin hırsızlık yapmasının şaşılacak bir durum olmadığını şöyle ifade eder:

Tırsîyâ pîşe-i çinganeye tan itme sakın
Funda bahşında keçi reh-zen olursa ne aceb
Tırsî (Yüce, 2010:125)
(Ey Tırsî! Çingenelerin huyunu sakın ayıplama, (çünkü) keçi çalılıkta yol kesici olursa buna şaşılmaz.)

Çingenelerin hamamlarda bile hırsızlıktan geri durmadığına, peştamal çaldıklarına değinilir:

Pek pek gözet sakın hele hammâmda Kıbtîyi
Hîç şübhe yok ki boş gidemez peştemâl çalar
Tırsî (Yüce, age:71)
(Özellikle hamamda Çingene'yi gözet, hiç şüphesiz Çingene hamamdan eli boş gidemez, peştamal çalar.)

Bugün 'Hırsız herkesi hırsız zanneder' atasözünü Fennî, hırsız kelimesi yerine çingene kelimesini kullanarak verir:

Merd-i pâkîze-neseb 'âlemi pâkîze görür
Aslı çingâne olan herkesi çingâne bulur
Fennî (Ergin, age:19)

(Temiz soylu insan herkesi temiz görür. Aslı Çingene olan ise herkesi Çingene zanneder).

Çingenelerin Divan şiirinde vurgulanan bir diğer özelliği de fal bakmalarıdır. Bilinmeyi bilme ve gelecekte haberdar olma isteğinden doğan fal türleri insanlık tarihi ile eşdeğer bir süreç içerisinde ele alınabilir. Eskiden taşlara, hayvan kemiklerine, suya, hayvanların davranışlarına, kişinin eline, cam küreye veya baklalara bakarak geleceğe dair kehanetlerde bulunulurdu. Bakla falı genellikle Çingene kadınların uzman olduğu bir türdür. Fal için 41 tane kuru baklanın arasına karıştırılacak bir kömür, şeker, kaya tuzu parçası, küçük para gereklidir. Bu nesnelere her biri bir kişiye veya konuya denk gelir. Falcı bu nesnelere üç kere yere serper. Her birinin yan yana gelmesi ya da birbirinden uzak veya yakın olmalarına göre yorum yapılır (Artun, 2014:81).

*Pirinç ü mercimekle bakla fâlı kimse açmış mı
 Gel ey çingane söyle bakladan meşhûr gördün mi*
 Tırsî (Yüce, age:36)

(Kimse pirinç ve mercimekle bakla falı açmış mı? Ey Çingene, gel ‘Bakladan meşhur (olanını) gördün mü?’ söyle.)

Bir diğer beytinde Tırsî, çingenelerin cam fanusa bakarak fal baktıklarına gönderme yapmaktadır:

*Cümle ölçüm ma ‘rifetli loncada yok çingene
 Yapduram çadırdaki fânûs asduğum çengel şikest*
 Tırsî (Yüce, age:38).

(Çadırdaki fanus astığım çengel kırık, tüm loncada (bir tane bile) marifetli çingene yok ki ölçüm yaptırırım).

Çingenelerin özdeşleştirildikleri mesleklerden biri ise ayı/maymun oynatmaktır. Hayvan hakları gereği artık devlet eliyle yasaklanan ayı oynatıcılığı uzun yıllar Çingenelerin geçim kapısı olmuştur. Burnuna bir halka takılarak sokak sokak gezdirilen hayvanlara öğretilen birkaç hareket yaptırılarak izleyicilerden para toplanmıştır. Tırsî Çingenelerin ayı/maymun gibi hayvanları eğiterek para toplamasına şu şekilde yer vermiştir:

*Ayu gibi ben kara kızı oynatarakdan
 Aldatdum anı den ile ormana düşürdüm*
 Tırsî (Yüce, age:152)

(Ben kara kızı ayı gibi oynatarak küple onu aldatıp ormana düşürdüm).

Ayı oynatıcılığı gibi Çingenerin maymun/şebek de oynattıkları kaydedilmiştir:

Çingeneye açdurma ağız hânen önünde

Tırsî gelür ise sana maymun u şebeksüz

Tırsî (Yüce, age:164)

(Tırsî sana maymunsuz ve şebeksiz gelirse, evinin önünde (benim gibi) Çingeneye ağız açtırma).

Galatalı Safvet, özellikle bahtını/kaderini maymun oynatan bir çingeneye benzetir.

Duyûnum şöyle dursun olmadım bir çergeye mâlik

Beni çingâne bahtım oynatır maymun gibi el'ân

Safvet (Samsakçı, 2021:27)

(Çingene bahtım her an beni maymun gibi oynatır, borçlarım şöyle dursun bir çadırım bile olmadı).

Heman bâbında maymun oynadır çingâne nâdânın

Felek vârestedir insâf ü rahm-i müslimâniden

Safvet (Samsakçı, age:32).

(Felek, hemen cahilin kapısında maymun oynatan bir çingene iken Müslümana merhamet etmekten ve acımaktan uzaktır).

Çingenerin yaptığı işler arasında panayır kurup eğlence düzenlemek de vardır. Özellikle cambazlık, akrobatlık gibi meslekler ile beraber anılırlar.

Kesret-ile şerâb içen har-gelenün misâlidür

Savt u şadâ-yı çeng-ile çingenenün panâyiri

Taşlıcalı Yahya (Bozyiğit, 2021 s.702)

(Çengin sesiyle çingenenin panayırı, toplu hâlde şarap içen eşek sürüsü/serseriler gibidir).

Ben perende atmada akrân u emsâl istemem

Yalınuz yügrükdenüm bir gayrı çingan istemem

Tırsî (Yüce, age:19)

(Ben takla atmada akran ve benzer istemem. Yalnızken süratliyim, kendimden başka bir Çingene istemem).

Çingenerin yaşamlarını sürdürebilmek için yaptıklarından bahsedilen bir başka meslek dilenciliktir:

*Bu ne küstahâne himmettir ayâ Habbâz-ı dîn
 Bî-tekellüf sadre geçtin âmil-i çingân iken
 Nef'î (Saffet Sıdkı, age:112)*

(Ey alçak Habbaz, dilenci bir Çingene iken teklifsizce başa geçtin, bu ne kadar küstahça bir himmetdir?)

Kendisinin çingene olduğunu belirten Tırsî, hocalık yoluna girdiğini belirtmiştir. Bu da bize Osmanlı toplumunda çingenelerin çalgıcılık, dans, akrobasi gibi meslekler dışında eğitilmiş sınıfa da mensup olabildiklerini göstermektedir:

*Girdük hacelik yolına mânend-i süpürge
 Hep defter-i çinganede mestûr idük evvel
 Tırsî, (Yüce, age:214)*

(Süpürge gibi hocalık yoluna girdik, eskiden hep Çingene defterinde yazılıydık.)

Divan şiiri çingenelerin yaşamlarına dair bilgiler de barındırır. Çingenelerin kökenleri bugün olduğu gibi Osmanlı döneminde de merak edilen bir konudur. Yaygın efsanelerden biri Firavun dönemine aittir. Bu efsaneye göre Çingenelerin kökeni Hazreti Musa'nın Kızıldeniz'i yardığı dönemde hayatta kalan Mısırlılara dayanmaktadır (Oymak, 2021:890). Sünbülzade Vehbi şiirinde bu efsaneye Firavun, Tûr ve Çingene kelimelerini bir arada kullanarak gönderme yapmıştır:

*Tûr-ı 'uşşâk idi Mûsî Çelebi dükkânı
 Lik Fir'avn imiş ol ustası çingâne hemân
 Sünbülzade Vehbi (Yenikale, 2012:28)*

(Musa Çelebi'nin dükkânı aşıkların Tur dağı idi fakat o çingenenin ustası Firavun imiş.)

Osmanlı Devleti sınırları içerisinde Avrupa'daki akrabalarına göre çok daha özgür yaşayan çingenelerin vergilerinin toplanabilmesi ve esmî işlemlerinin yapılabilmesi için Çingene sancağı (Liva-yı Çingâne) kurulmuştur. Çingene livâsı Sancak Beyi rütbesi ve görevleri de diğer sancakbeyleri gibi sancağı dahilindeki halkın şeri ve örfi bütün vergilerini toplamak ve halkın hükümetle olan münasebetlerini de takip etmektedir. Mir-i Kıptiyan olarak da adlandırılan Çingene beyi genellikle sipahi ve sancaktarlardan seçilirdi (Pakalın, 1983:374). Taşlıcalı Yahya bu konuya değinmiştir:

Karaca taş ulusu kara Haydar-ı remmâl

Murād edinmiş işitdüm livā-yı çingānı

Taşlıcalı Yahya (Bozyiğit, 2021:169)

(Karaca Dağ'ın önde gelenlerinden Remilci Kara Haydar'ın Çingene Sancağını istediğini işittim.)

Çingenelerin yaşamlarına şiirlerinde değinen Tırsî, özellikle fakirliklerine vurgu yapmıştır. Müslüman çingene kuru ekmele oruç tutmaktadır. Bu beyitte aynı zamanda çingenelerin meslekleri arasında demircilik olduğunu da görüyoruz:

Kurı etmekle tutar rûzeyi çingane lezîz

Acı kuvvetle urur tîşeyi sindâna lezîz

Tırsî (Yüce, age:92)

(Çingene, orucu kuru ekmele tutar; keseri örse acı kuvvetle vurur).

Üstelik bu fakir çingene o denli zayıftır ki sert rüzgâr onu yere düşürür:

Karda ger balsa bizüm gibi garîb çingeneyi

Deli poyraz çalar elbette emân hiç virmez

Tırsî (Yüce, age:87)

(Deli poyraz karda bizim gibi garip bir Çingeneyi bulursa, hiç aman vermeden yere çalar.)

Çingenelerin yaşamları konusunda verilen bir başka önemli bilgi onların çadırda yaşamaları ile ilgilidir:

Kinnâb ile bağlar anı mânend-i süpürge

Çinganelerün çergeleri enseri neyler

Tırsî (Yüce, age: 58)

(Çingenelerin çadırları çiviye ihtiyaç duymaz, onlar süpürge gibi ince bir sicimle onu bağlar.)

Çingene topluluklarını çeribaşları yönetir:

Çeribaşısıyım erbâb-ı düyûnun şimdi

Eyledi çingene borcu başıma dârımı dar

Mustafa Savfet Efendi (İnal, 2002:2044)

(Dünya erbaplarının çeribaşısıyım şimdi, çingene borcu dünyayı başıma dar eyledi).

Divan şiirine çingene dilberleri de konu olmuştur.

*Emîn-i matbah-ı sâbık Halili seyir idenler dir
 Kıyâs eyle anun sîmâsına çingane dil-berdür*

Tırsî (Yüce, age:56)

(Eski mutfak emini Halil'i seyredenler, Onun yüzünü Çingene dilberiyle kıyas et, der.)

SONUÇ

Osmanlı tarihinden bahseden eserlerde Çingeneler, Osmanlı devletinin tebaası olan milletlerden biri olarak anılır. Osmanlı devleti yerleşik Çingene topluluklarının vergilendirilmeleri gibi resmi işlemler için Liva-yı Çingâne sancağı kurmuştur. Müslüman çingeneler orduya katılmış, hatta savaşta gösterdikleri başarılar karşılığında ödüllendirilmişlerdir. Divan şairi Tırsî örneğinde gördüğümüz gibi eğitimli çingeneler hocalık gibi meslekleri de icra etmişlerdir.

Çingeneler, Osmanlı toplumunda yer buldukları gibi Osmanlı şiirinde de kendilerine yer bulmuşlardır. Divan şiirinde genellikle olumsuz anlamda kullanılan çingene kelimesi, Divan şairi için bir ırktan ziyade bir yaşam tarzını ifade etmektedir. Çadıra yaşayan, çeribaşı yönetiminde olan bu fakir topluluk; elekçilik, falcılık, ayı/maymun oynatma, panayır kurma, eğlence sektörü (dans, müzik, akrobasi), demircilik, hırsızlık ve dilencilik meslekleriyle anılmışlardır. Şairler rakiplerini özellikle öfkeli ve kavgacı oluşlarıyla, esmerlikleriyle ve kendilerinden aşağı görmeleriyle çingene diye aşağılamışlardır. Fakat bu aşağılama sadece çingene halkıyla sınırlı değildir. Çingene kelimesiyle beraber, Yahudi, Gürcü, Kürt ve hatta Türk kelimeleri de hakaret olarak kullanılmıştır. Buçuk millet olarak da adlandırılan çingeneler; güzelleri, dansları, eğlenceleriyle oldukları kadar fakirlikleri, çadırları ve göçebelikleri gibi özellikleriyle de Divan şiirinde görülmektedir.

KAYNAKÇA

- AKKUŞ, Y. (2010). Benderli Cesârî (Ölüm: 1829), Dîvânı ve Dîvânçesi, Marmara Üniversitesi SBE, Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- ALPMAN, N. (1993). Başka Dünyanın İnsanı Çingeneler, İstanbul: Ozan Yay.
- ALTINÖZ, İ. (2013). Osmanlı Toplumunda Çingeneler, Ankara: TTK.
- AMBROS, E. (1982). Candid Penstrokes The Lyrics of Meâlî, an Ottoman Poet of the 16th. Century, Berlin: K. Schwarz.
- ARSLAN, M. (2003). Leylâ Hanım Divanı, İstanbul: Kitabevi.
- ARTUN, E. (2014). Ansiklopedik Halkbilimi/Halk Edebiyatı Sözlüğü Terimler-Motifler-Kavramlar. Adana: Karahan Kitabevi.
- AYDEMİR, Y. (2000). Behiştî Divanı, Ankara: MEB.

- AYDIN, A. (2009). Hanyalı Nuri Osman ve Divanı, Gazi Üniversitesi SBE, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara.
- BOZYİĞİT, E. (2021). Taşlıcalı Yahyâ Bey Divanı (İnceleme-Tenkitli Metin-Nesre Çeviri-Sözlük), Marmara Üniversitesi SBE, Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- ÇAPAN, P. (2005). *Mustafa Safâyî Efendi, Tezkire-i Safâyî 'Nuhbetü'l-Âsâr Min Fevâ'idü'l-Eş'âr' İnceleme- Metin- İndeks*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yay.
- DİNGEÇ, E. (2019). Osmanlı Devleti'nde Çingenerler ve Göç, VII. UBTAS Bildiri Kitabı:587-604.
- EĞNİM, K. (2013). Evliya Çelebi'ye Göre Rumeli'de Bazı Halklar ve Topluluklar, Pamukkale Üniversitesi SBE, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Denizli.
- ERDOĞAN, M. (2008). Kabûlî İbrahim Efendi, Hayatı, Edebî Kişiliği ve Divanı (İnceleme-Tenkitli Metin-Dizin). Gazi Üniversitesi SBE, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara.
- ERGİN, A. Ş. (1996). Yozgatlı Fennî Divanı, Ankara.
- ERKAL, A. (2009). Yenişehirli Avnî'nin Mir'ât-ı Cünûn İsimli Eseri, A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, Sayı 39, Erzurum, Prof. Dr. Hüseyin AYAN Özel Sayı:815-855.
- ERKUL, R. (2009). Edebi Dilekçe Olarak Kasideler, A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi Sayı 39, Erzurum 2009 Prof. Dr. Hüseyin AYAN Özel Sayısı:753-762.
- EVLİYA ÇELEBİ (2006). Evliya Çelebi Seyahatnamesi Topkapı Sarayı Kütüphanesi Bağdat 304 Numaralı Yazmanın Transkripsiyonu-Dizini, Haz. Robert Dankoff, Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı, 1. Kitap, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- EYÜBOĞLU, İ. Z. (1998) Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü, İstanbul: Sosyal Yayınları.
- FRASER, A. (2005). Çingenerler. Çev. İlker İNANÇ, İstanbul: Homer Yay.
- İNAL, İ. M. K. (2002), Son Asır Türk Şairleri Cilt IV, (haz. İbrahim Baştuğ), Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yay.
- KADIOĞLU, İ. (2005). Diyarbakırlı Lebîb Hayatı, Edebî Kişiliği, Eserleri ve Dîvânı, Malatya: D.Ü. Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Yayını.
- KARAKÖSE, S. (2001). Saîd Giray Divanı (Hayatı, Sanatı, Dîvân Metni), Ankara: Kültür Bakanlığı Yay.
- KİRACI, Ö. (2020). Edebiyatımızda Çingenerler, Ankara.
- KOLUKIRIK, S. (2004). Aramızdaki Yabancı: Çingenerler, Ege Üniversitesi SBE, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir.

- KOLUKIRIK, S. (2005). Türk Toplumunda Çingene İmgesi ve Önyargısı, *Sosyoloji Araştırma Dergisi*, C. 8, S. 2, s. 52-71.
- OKUMUŞ, S. (2007). *Nebzî Divanı*, Selçuk Üniversitesi SBE, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya.
- OKUYUCU, C. (1994). *Cinânî Hayâtı, Eserleri, Dîvânının Tenkidli Metni*, Ankara: TDK.
- OYMAK, A. (2021). Türk ve Batı Edebiyatında Çingene İnançları. *Folklor/Edebiyat*, 27/107:885-904.
- ÖZKAN, A. R. (2000). *Türkiye Çingeneleri*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yay.
- PAKALIN, M. Z. (1983). *Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: MEB.
- SAFFET SIDKI (1943), *Nef'î ve Sihâm-ı Kazâ'sı*, İstanbul: Aydınlık Matbaası
- SAMİ, Ş. (2015). *Kamus-ı Türki*, 2. Basım, Ankara: TDK.
- SAMSAKÇI, M. (2021). 19. Asır Mevlevî Şairi Galatalı Safvet (Hayatı & Bütün Şiirleri) İstanbul: Hiperlink.
- SARI, M. (2013). *Mevlevî Aşık ve Şair Konyalı Şem'i Divanı*, Konya: Konya Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yay.
- YENİKALE, A. (2012). *Sünbülzâde Vehbî Dîvânı*. Kahramanmaraş: Ukde Yay.
- YİĞİT, B. K. (2015). XVIII. Yüzyıl Divan Şairi Bolulu Mehmed Hanif ve Divanı. Bolu: Bolu Halk Kültürünü Araştırma ve Uygulama Merkezi Yay.
- YÜCE, E. A. (2010). *Abdürrahim Tirsî ve Divanı*. Uludağ Üniversitesi SBE, Doktora Tezi.

ETİK: Bu makale, araştırma ve yayın etiğine uygun olarak hazırlanmıştır.

ÇIKAR ÇATIŞMASI VE FİNANSAL KATKI BEYANI: Çalışmamın tarafsızlığı ile ilgili bilinmesi gereken bir mali katkı veya diğer çıkar çatışma ihtimali (potansiyeli) ve ilişki alanı yoktur.